

Darius Baronas

KETURIOLIKOS PRANCIŠKONŲ KANKINIŲ LEGENDOS POTEKSTĖ

Lietuvos metraščiai ir kronikos seniai, dar XIX a. pirmoje pusėje, pateko į tyrėjų akiratį. Tad mūsų laikais tęsiami jų tyrimai greitai skaičiuos du šimtus metų¹. Bandant aprėpti mokslininkų nueitą kelią ir matant, jog jis tebevingiuoja per sunkiai retėjantį klaustukų mišką, apima nuojauta, kad ir šiuo metu mes dar nepasieksime to miško pakraščio. Guosdamiesi tuo, kad kiekvienas bandymas prisideda prie tikslesnio vaizdo, kada, kokiomis aplinkybėmis, kodėl atsirado ir kaip gyvavo Lietuvos kronikos, turime suprasti vieną labai svarbią aplinkybę: metraščių ir kronikų tyrimai bent jau artimiausiems dešimtmečiams liks greičiau ne galutinių atsakymų, bet nuolatinės diskusijos su mūsų praeitimi sritis.

Kiekviena kronika, kiekvienas stambesnis metraščio fragmentas primena gerai įtvirtintą tvirtovę, kurią mokslininkai šturmuoja, apsiginklavę erudicija, patirtimi ir nuojauta. Žvelgiant į to kronikų „šturmavimo“ rezultatus mūsų neturėtų stebinti gausi skirtingų nuomonių įvairovė. Šiame straipsnyje ta įvairovė nebus pristatyta bent kiek išsamiau. Kol kas norime apsiriboti pastaba, susijusia su moksline diskusija, tebesitęsiančia ir mūsų dienomis. Diskusijos turinį sudaro įvairūs atsakymai į klausimą, kas buvo Bichoveco ar Lietuvos kurios nors kitos kronikos autorius – katalikas ar stačiatikis? Mat net ir tie autoriai, kurie pastebėdavo, jog konfesinis klausimas Bichoveco kronikoje nėra principinis, vis dėlto gana užtikrintai pritardavo nuomonei, tvirtinančiai Bichoveco kronikos autorių buvus stačiatikį². Panašus tikrumas

¹ *Dziennik Wileński*, Wilno, 1823, t. 3, p. 241–265 (įvadas); p. 369–413 (kronikos tekstas); Ignacy Daniłowicz, *Latopisiec Litwy y kronika Ruska*, Wilno: Nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1827. – Lietuvos kronikų atradimo ir jų kelio į mokslinę apyvartą apžvalgą pateikia: Mečislovas Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 13–19.

² Pvz., Вячаслаў Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры*, Мінск: Навука і тэхніка, 1969, p. 182–183, 185. Pastaruoju metu Nadežda Morozova, šiaip jau

dvelkia ir iš tų tekstų, kurie atsovauja priešingai – „katalikiškai“ – nuomonei³.

Mūsų supratimu, ši ilgai trunkanti diskusija yra pernelyg siaura: ji dėmesį prikausto prie klausimo, kuriam neįmanoma surasti atsakymo, galinčio įtikinti daugumą tyrinėtojų. Pats Lietuvos metraščių ir kronikų anonimiškumas rodo, kad mums vertėtų kelti klausimą ne apie autorių ar autorius, bet apie pačią autorystės problemą, apie santykį tarp kronikos užsakovo ir jos surašytojo, taip pat pagalvoti, ar apskritai tiesmukai keliamas „autorius klausimas“ nėra anachroniškas.

Lietuvos kronikų ir metraščių daugiasluksniškumas rodo, kad prieštaringos nuomonės dėl autorystės yra savaip teisingos. Kad ir kiek besiskirdamos, jos kreipia mūsų žvilgsnį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (toliau – LDK) aristokratijos aplinką ir į konkrečias tos aristokratijos grupuotes. Aplinkos įvairialypumas atspindėjo Bichoveco ir kitų kronikų turinyje. Šiandien turbūt jau nėra klaidingas dalykas nurodyti, jog kroniką galima laikyti anoniminiu tam tikro kolektyvo (grupuotės) kūrinium.

Bene daugiausiai dėmesio Lietuvos kronikų tyrimo baruose susilaukė lietuvių kilmės legenda. Šiandien pastebime šios problematikos atgimimą Lietuvos istoriografijoje. Ledlaužio vaidmenį šioje srityje bus atlikęs Eligijus Raila, nurodęs Palemono legendos ir Šventojo Rašto sąsajas⁴.

linkusi Bichoveco kronikos autoriaus ieškoti Slucko kunigaikščių (stačiatikių) aplinkoje, pateikė įdomių pastebėjimų dėl joje vartojamos bažnytinės terminijos; mokslininkės pastebėjimai aiškiai parodo, jog tradiciniai „prostačiatikiški“ argumentai šiuo metu jau nėra pakankami. Žr.: Надежда Морозова, *Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца: Диссертация на соискание ученой степени доктора гуманитарных наук, Вильнюс: Вильнюсский университет, 2001, p. 76–79.*

³ Šioje vietoje turiu omeny M. Jučo nepakankamai įtikinamą polemiką su jam oponavusiu Viačeslavu Čamerickiu (Mečislovas Jučas, *op. cit.* p. 96) bei, pavyzdžiui, Rimanto Jaso postuluoatą „neabejotiną“ LDK kanclerio Alberto Goštauto memorialo ryšį su Bichoveco kronika (žr.: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jاسas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 35–36). Reikalas toks, kad mes neturime tiesioginių duomenų nei apie autoriaus konfesinę priklausomybę, nei apie paties A. Goštauto vaidmenį sudarant Bichoveco kroniką, todėl vienokios ar kitokios nuomonės parėmimui formuluojami argumentai negali būti pernelyg kategoriški. Vis dėlto matant, kad jau prieš keletą dešimtmečių ir Jučas, ir ypač Jاسas iš esmės teisingai oponavo „stačiatikiškai“ nuomonei, netenka nė kiek abejoti šių mokslininkų dideliais nuopelnais tiriant Lietuvos kronikas.

⁴ Eligijus Raila, „Lietuvos atradimas arba Palemono prolegomenai“, in: *Naujasis Židinis–Aidai*, 1995, nr. 4, p. 298–303.

Problematiką praturtino Kęstutis Gudmantas, pastebėjęs Aleksandro Didžiojo žygių istorijos (*Aleksandrijos*) galimą įtaką lietuvių kilmės legendai⁵. Ne taip seniai ir Stephenas C. Rowellas paskelbė reikšmingą straipsnį, kuriame vykusiai šią legendą susiejo su XV a. pabaigos–XVI a. pirmosios pusės intelektualiniu kontekstu⁶. Savo ruožtu Rimvydas Petrauskas įtikinamai pademonstravo lietuvių kilmės legendos „poreikio“ priklausomybę nuo Lietuvos diduomenės idėjinės brandos XV a. pabaigoje–XVI a. pirmoje pusėje⁷. Iš filologų savo indėlį į lietuvių romėniškosios kilmės aiškinimą įnešė Pietro U. Dini, priminę apie valakiškąją lietuvių kalbos kilmės teoriją ir atkreipęs dėmesį į galimą legendinių romėnų kelią į Lietuvą iš Romos imperijos provincijos Dakijos⁸.

Tuo tarpu mums rūpima pranciškonų kankinių legenda kol kas nesulaukė tokio intensyvaus dėmesio nepaisant to, kad ji tyrinėtojams nuo seno žinoma, o savo gyvybingumu bus greičiausiai pranokusi ir patį Palemoną⁹. Jau Aleksandras Rogovas bei Viačeslavas Čamerickis buvo pastebėję, kad pranciškonų kankinių legenda priklauso prie ankstyviausių originalių Bichoveco kronikos intarpų, esančių nelegendinėje šios kronikos dalyje; vis dėlto šie tyrinėtojai nesileido į galimų šios legendos ištakų paieškas ir nekėlė jos prasmės klausimo¹⁰.

Galima sakyti, kad savą „nekaltybės būklę“ legenda apie Vilniaus pranciškonų kankinius išsaugojo iki pat XX a. pradžios. To meto istorikai laikė, kad legendoje apie keturiolika pranciškonų kankinių glūdi tiesos grūdas – prisiminimas apie lenkų vienuolių evangelizacinę veiklą

⁵ Kęstutis Gudmantas, „Apie kai kurias 1510 metų *Aleksandrijos* ir legendinės Lietuvos metraščių dalies sąsajas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2003, [t.] 5, p. 207–226.

⁶ Stephen C. Rowell, „Amžinos pretenzijos arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?“, in: *Seminarai: Straipsnių rinkinys, redagavo Alvydas Jokubaitis ir Antanas Kulkauskas*, Vilnius: Atviros visuomenės kolegija; Vyturys, 1998, p. 7–30.

⁷ Rimvydas Petrauskas, „Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, sudarytojas ir redaktorius Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 270–285.

⁸ Pietro U. Dini, „Dar kartą apie lietuvių romėniškosios kilmės teoriją: lingvistinė valakiškojo varianto samprata“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2003, [t.] 5, p. 195–206.

⁹ Полное собрание русских летописей, т. 32: Хроники: Литовская и Жмоитская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного, составитель, редактор и автор предисловия Н.Н. Улащик, Москва: Наука, 1975, p. 139–140 (toliau – ПСРЛ).

¹⁰ Александр Рогов, *Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения*: (Стрыйковский и его Хроника), Москва: Наука, 1966, p. 178; Вячаслаў Чамярэцкі, *op. cit.*, p. 172.

Lietuvoje¹¹. Tačiau po kurio laiko toks aiškinimas jau netenkinio hiperkritiškai nusiteikusių istorikų¹². Kazimierz Chodynickis bus pirmasis istorikas, tekstologiškai tyręs šią legendą, ją gretinęs su Algirdo žygių į Maskvą aprašymu, ir padaręs išvadą, kad ši legenda istoriškai yra visai nepatikima¹³. Pretekstą jos atsiradimui jis išvelgė kankinystėje dviejų pranciškonų Ulricho ir Martyno, nužudytų Vilniuje paskutiniaisiais Gedimino valdymo metais¹⁴. Minėta Chodynickio tezė ilgam įsitvirtino istoriografijoje, o jos revizijos neatliko net ir Viktoras Gidžiūnas, pirmasis atkreipęs dėmesį į XIV a. pabaigos šaltinius, mininčius Algirdo laikais nužudytus pranciškonus¹⁵.

XX a. pabaigoje pasirodę istorikų darbai vis dėlto pranašavo pokyčius šioje srityje. 1989 m. Alvydas Nikžentaitis paskelbė straipsnį provokuojančiu pavadinimu „Legenda apie 14 pranciškonų kankinių ir istorinė tiesa“¹⁶. Nors šis tyrėjas legendos kilmės atžvilgiu ir laikėsi pozicijos, artimos Chodynickiui bei Gidžiūnui, tačiau „istorinės tiesos“ kėlimo klausimas buvo pakankamai drąsus po to, kai mokslas jau buvo neva nustatęs istorinės tiesos nebuvimą šioje legendoje. Laimingai susiklosčius aplinkybėms pranciškonų kankinių legendos Rubikoną pirmasis beveik tuo pat metu peržengė Stephenas C. Rowellas, primygtinai parodydamas, kad 1369 m. Vilniuje įvykusi pranciškonų kankinystė gerai dera su Bichoveco kronikos pateikiamu Algirdo karo su Maskva fonu¹⁷.

Nustatčius, kad keturiolikos pranciškonų kankinių legendos pagrindas yra realūs XIV a. įvykiai, pats ryšys tarp XIV a. pabaigos šaltinių ir Bichoveco kronikos ir toliau liko galvosūkiu. Tyrėjai nuo seno laužė galvą,

¹¹ Władysław Abraham, *Powstanie organizacyi Kościoła Łacińskiego na Rusi*, t. 1, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904, p. 187.

¹² Kai kurių istorikų hiperkritiškumo fenomeną jau turėjome progą aptarti anksčiau, žr.: Darius Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija: (Istorinė studija ir šaltiniai)*, (*Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, [vol.] 2), Vilnius: Aidai, 2000, p. 9–23, 47–54.

¹³ Kazimierz Chodynicki, „Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, zesz. 12, p. 75; 78.

¹⁴ *Ibid.*, p. 75–76.

¹⁵ Viktoras Gidžiūnas, „Legendariškieji pranciškonų kankiniai Vilniuje“, in: *Aidai*, 1954, nr. 3, p. 109.

¹⁶ Альвидас Никжентайтис, „Легенда XIV в. о мученичестве 14 францисканцев в Вильнюсе и историческая истина“, in: *Вспомогательные исторические дисциплины*, [т.] 21, Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1990, p. 257–269.

¹⁷ Stephen C. Rowell, „Lithuania and the West, 1337–41: A Question of Sources“, in: *Journal of Baltic studies*, Brooklyn, N.Y.: Association for the Advancement of Baltic Studies, 1989, vol. 20, no. 4, p. 312.

kaip atsirado keturiolika pranciškonų kankinių? Chodynckis spėjo, kad jie atsirado XXIV Generolų kronikoje minimus septynis Amalecho kankinius padauginus iš dviejų („dla większego efektu“)¹⁸. Ilgą laiką tokia versija buvo laikoma priimtina, ir tik Rowellas nepatingėjo suskaičiuoti, kad Amalecho kankinių būta šešių. Savo ruožtu Nikžentaitis spėjo, kad Gedimino laikų pranciškonų kankiniai Martynas ir Ulrichas, legendoje bus pavirtę į du septynių kankinių dydžio būrius, ir taip atsirado iš viso keturiolika¹⁹. Panašios aiškinimo taktikos laikėsi ir Rowellas, spėjęs, kad penki Algirdo laikų Vilniaus pranciškonų kankiniai ir du Sereto pranciškonų kankiniai, taigi iš viso septyni, ir dvi kankinystės bus davusios pagrindą juos du kartus suplakti į vieną krūvą; šie įvykiai Baltramiejaus iš Pizos veikale aprašyti du kartus, todėl skaitantysis esą galėjęs antrą kartą aprašytus įvykius palaikyti naujais²⁰.

Stebint šiuos bandymus matyti, kad tyrinėtojai remiasi prielaida apie „privalomą“ ryšį tarp XXIV Generolų kronikos ar Baltramiejaus iš Pizos veikalo ir Bichoveco kronikos. Tuo tarpu, mano supratimu, jokio tekstologinio ryšio tarp šių kūrinių nėra. Tam tikrus panašumus, pavyzdžiui, tarp Vilniaus konvento likimo, išvelgtino Baltramiejaus iš Pizos veikale ir aiškiai išskaitomo Bichoveco kronikoje, galima aiškinti faktiniu sutapimu.

Kita vertus, minėtų tyrinėtojų bandymuose paaiškinti legendos kilmę matyti sukimasis siaurame tekstų rate. Šioje Bichoveco kronikos tyrimo atkarpoje vis dar nepadarytas šuolis į platesnę erdvę (toks jau yra atliktas tiriant lietuvių kilmės legendą). Todėl ir aiškinantis pranciškonų kankinių legendos ištakas vargu ar apsimoka „taikyti“ XIV a. šaltinius prie XVI a. legendos. Gal labiau vertėtų padaryti atvirkštinį veiksmą ir legendą pasirinkti ne paskirties, bet atspirties tašku.

Literatūroje jau seniai pastebėta, kad keturiolikos pranciškonų kankinių legenda iškelia Goštautų nuopelnus christianizuoiant Lietuvą. Legendinis Petras Goštautas iškyla kaip Jogailos pirmtakas; jis pirmas veda lenkaitę – pono Bučackio dukterį, ir jis pirmas vienuolių pranciškonų rankomis atneša katalikų tikėjimą į Lietuvą²¹. Tai žinomi dalykai, tad ši kartą mums vertėtų pagrindinį dėmesį sutelkti ne į Goštautus, bet į krikščionybės Lietuvoje įvedimo motyvą. Akivaizdu, kad legendą apie

¹⁸ Kazimierz Chodyncki, *op. cit.*, p. 76.

¹⁹ Альвидас Никжентайтис, *op. cit.*, p. 259.

²⁰ Stephen C. Rowell, „Lithuania and the West“, p. 312–313.

²¹ ПСРЛ, т. 32: Хроника Быховца, p. 139–140.

keturiolika pranciškonų kankinių galima laikyti hagiografiniu kūrinium²². Hagiografiją ir Šventąjį Raštą sieja tarpusavio ryšys. Tad savaime persasi mintis apie galimus Šventojo Rašto motyvų atspindžius mūsų legendoje.

Kaip žinia, Evangelija pagal Matą baigiasi Jėzaus Kristaus priesaku savo mokiniams: „Tad eikite ir padarykite mano mokiniais visų tautų žmones, krikštydami juos vardan Tėvo, ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios“ (Mt 28, 19)²³. Naujajame Testamente pasakojimą apie pasaulio evangelizaciją toliau tęsia Apaštalų darbai, kurie vėliau atsiradusiai literatūrai apie misijas buvo gyvas pavyzdys. Tad sklandant Apaštalų darbus mūsų dėmesį turėtų patraukti pasakojimas apie pirmųjų septynių diakonų paskyrimą (Apd 6, 1–7). Tam tikras išorinis panašumas tarp pirmųjų septynių diakonų ir tikėjimą skelbusių pranciškonų kankinių tikriausiai nėra atsitiktinis, ypač kai sužinome, jog septyni vyrai, paskirti „graikiškai kalbančiųjų“ reikalams tvarkyti, reprezentavo tuos tikinčiuosius, kurie, skelbdami Evangeliją, ją išnešė už Izraelio ribų²⁴. Būtent šis evangelizacinės veiklos aspektas leidžia manyti, kad pirmieji septyni diakonai buvo pagrindinis Vilniaus pranciškonų kankinių provaizdis. Legendiniai Vilniaus pranciškonai savo veikla turėjo pakartoti apaštalų žygius. Toks panašumas bus dar įtaigesnis, jeigu mes atsižvelgsime ir į šv. Pranciškaus Asyžiečio vaizdavimo kanoną pranciškoniškojo pamaldumo tradicijoje: šv. Pranciškus – tobulas Kristaus sekėjas. Tad nenuostabu, kad apaštalų vaidmenį atlikę Vilniaus pranciškonų kankiniai buvo pristatyti jiems labiausiai derančioje šviesoje. Apaštalinės veiklos momentas dar stipriau išryškėja nepaleidžiant iš akių to dalyko, kad šiuos apaštalų sekėjus į Lietuvą atvedė Goštautas, šiuo savo veiksmu pakartojęs savo dangiškojo globėjo – apaštalo Petro – darbą. Tad apaštalo Petro ir legendinio Petro Goštauto vardų sutapimas nėra atsitiktinis, jis tik dar geriau išryškina iki šiol literatūroje nepakankamai akcentuotą aspektą. Krikščionybės Lietuvoje įvedimo motyvui tiesiog „reikėjo“ atitikmens Apaštalų darbuose.

²² Hagiografija nėra griežtai apibėžiamas literatūrinis žanras. Jai gali priklausyti įvairios formos tekstai, susiję su krikščionių šventųjų ar palaimintųjų kultu (žr. Marc van Uytenghe, „Heiligenverehrung II (Hagiographie)“, in: *Reallexikon für Antike und Christentum*, 1988, t. 14, skilt. 150–183).

²³ Cituojama pagal: *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.

²⁴ Josef Lenzenweger [ir kt.], *Katalikų Bažnyčios istorija*, d. 1, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996, p. 14.

Vilniškės legendos kūrėjas pasiremdamas apaštalų laikų evangelizacinės veiklos pavyzdžiu nebuvo nei originalus, nei juo labiau vienišas. Jam būdingas krikščionybės atėjimo į Lietuvą vaizdavimas mums primena ne vienai krikščionių tautai būdingą bandymą arba savo krašto Bažnyčią kildinti iš apaštalų, arba savo krikštytojus prilyginti apaštalam. Šios bendros srovės tėkmėje norėtusi priminti legendą apie septynis Galijos apaštalus. Arlio vyskupija, siekdama padailinti savo gilios senovės spindesį ir sustiprinti savo juridinę padėtį tarp kitų Galijos vyskupijų, V-VI a. amžiuje išplėtojo legendą apie apaštalą Trofimą ir šešis jo bendradarbius²⁵. Dar V a. pradžioje popiežius Inocentas I teigė, kad visuotinai pripažįstama, jog Roma yra vakarinės Romos dalies tikėjimo šaltinis. Tokį motyvą veikiai pasigavo Arlio, tuometinio Pietų Galijos politinio centro, vyskupai, siekę „patikslinti“, kad pradžią Galijos bažnyčiai organizacijai davė pirmasis Arlio vyskupas Trofimas, kurį, suprantama, bus pasiuntęs ne kas kitas, kaip apaštalas šv. Petras²⁶. Septynių Galijos apaštalų ir kitos panašios legendos pateko į Grigaliaus Turiečio veikalus, kurie per visus Viduramžius turėjo gausią auditoriją²⁷. Taip pat ir vėlesniais amžiais pasitaikydavo bandymų tam tikros vyskupijos patroną siedinti su tiesioginiais Kristaus mokiniais. Šiuo atžvilgiu gerą pavyzdį pateikia benediktinų vienuolis, kronikininkas, hagiografas ir liturgistas Ademaras Chabanielis, stengsis įrodyti, kad Limožo miesto globėjas šv. Marcialis buvo šv. Petro mokinyš²⁸. Kol kas sunku spėti, ar Vilniaus pranciškonų kankinių legenda patyrė kokią nors Galijos legendų įtaką, tačiau tam tikrus bent jau išorinius panašumus mes fiksuoti galime.

Kaip žinia, tam tikro krašto Bažnyčios apeliavimas į apaštališkąsias šaknis turėjo pakelti jos prestižą ir sustiprinti autoritetą. Tad šioje vietoje norėtusi kelti klausimą apie pranciškonų kankinių legendos panašią funkciją. Petras Goštautas ir jo pasiūsti pranciškonai, užbėgę Jogailai už akių, turėjo sumažinti Lenkijos nuopelnus evangelizuojant Lietuvą,

²⁵ Ian Wood, *The Missionary Life: Saints and the Evangelization of Europe, 400-1050*, Harlow [e.a.]: Longman, p. 29.

²⁶ Élie Griffe, *La Gaule Chrétienne à l'époque romain*, vol. 1: *Des origines chrétiennes à la fin du IVe siècle*, Paris: Letouzy et Ané, 1964, p. 91; 104-111.

²⁷ *Patrologiae cursus completus... Series latina*, ed. J.-P. Migne, t. 71: *Gregorii episcopi Turonensis Historiae ecclesiasticae Francorum libri decem*, Parisiis: Apud Garnier Fratres, 1858, skilt. 175.

²⁸ Richard Landes, *Relics, Apocalypse and the Deceits of History: Ademar of Chabannes, 989-1034*, (*Harvard historical studies*, [vol.] 117), Cambridge, Ma., London: Harvard University Press, 1995, p. 197-213.

nors ir nesiekė jų paneigti iš viso. Juk šiaip ar taip pranciškonų misionieriai atvyko iš Lenkijos, o Goštautą priimti krikštą paskatino lenkų ponas Bučackis. Dėl šių aplinkybių skaudžiai apsiriktų tas, kuris pranciškonų kankinių legendoje bandytų išvelgti antilenkiškus ar siaurai prolietuviškus motyvus. Mano įsitikinimu, pranciškonų kankinių legenda jokiu būdu neneigia Lenkijos ir šios šalies pranciškonų nuopelnų. Bet tuo pačiu metu joje galima išvelgti tam tikras prielaidas, galinčias stiprinti juridinį Vilniaus vyskupijos savarankiškumą.

Šioje vietoje labai svarbu pastebėti, kad Bichoveco kronika nemini pirmojo Vilniaus vyskupo pranciškono Andriejaus Vasilos. Jai pirmasis Vilniaus vyskupas yra kitas pranciškonas Motiejus iš Vilniaus pranciškonų Dievo Motinos vienuolyno, ir ši žinia Bichoveco kroniką aiškiai išskiria iš visų kitų Lietuvos kronikų²⁹. Nors istoriškai aiškiai klaidingas, šis liudijimas yra unikalus ir, be to, turi nemažą ideologinį užtaisą. Juk tikrasis pirmasis Vilniaus vyskupas Andriejus Vasilas buvo Gniezno arkivyskupo sufraganas, todėl jo kaip pirmojo Vilniaus vyskupo paminėjimas galėjo būti nepatogus puoselėjant juridinio savarankiškumo aspiracijas. Tuo tarpu iš Petro Goštauto įkurto vienuolyno kilęs pranciškonas negalėjo kelti panašių komplikacijų. Vilniaus vyskupijos savarankiškumo ar tiesiog jos prestižo stiprinimo prielaidos esančios keturiolikos pranciškonų kankinių legendoje, manyčiau, dera su jau seniai pastebėta Lietuvos kronikų tendencija stiprinti valstybinį LDK savarankiškumą.

Bichoveco kronikoje esančią unikalią žinių apie pirmojo Vilniaus vyskupo kilmę iš vietinio pranciškonų vienuolyno vertėtų gretinti su 1526 m. Lietuvos ponų tarybos planu Lietuvos karaliumi vainikuoti Žygimantą Augustą³⁰. Regis, kad XVI a. toks ketinimas taip pat išsiskiria savo radikalumu. Neatsitiktinai Oskaras Haleckis jį įvertino kaip Lietuvos kraštutinio separatizmo pavyzdį³¹. Atsižvelgiant į LDK kronikų istorinio

²⁹ ПСРЛ, т. 32: *Хроника Быховца*, p. 145.

³⁰ *Акты относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією*, т. 2: 1506–1544, Санктпетербургъ: Въ типографіи II Отдѣленія собственной Е.И.В. канцеляріи, 1848, p. 174–176. Taip pat žr.: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų Tarybos laiškas karaliui Žygimantui dėl Lietuvos karalystės atkūrimo (1526)“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarytojai: Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 66–74; Artūras Dubonis, „The Lithuanian Metrica“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2002, vol. 7, p. 128–133.

³¹ Oskar Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 2, Kraków: Akademia Umiejętności, 1920, p. 77–78.

naratyvo tam tikrus specifinius bruožus matyti, kad tam tikrais momentais praeities aprašymas prilygdavo ateities vizijų kūrimui, ir tai mums leidžia pamatyti į praeitį nukeltus didikų siekių horizontus³². Viduramžiais karalystės rangas ir savarankiška bažnytinė provincija iš esmės prilygo dviems pilioriams, kuriais rėmėsi visavertis valstybės gyvenimas³³. Tad karaliaus karūna ir arkivyskupo mitra rodo galutinį Lietuvos ponų tarybos siekių tikslą. Šių tikslų ar veikiau vizijų įgyvendinimui turėjo pasitarnauti ir mums rūpinti pranciškonų legenda. Viena iš šios legendos atodangų skelbia, kad patys lietuviai Petro Goštauto asmenyje suteikė impulsą pranciškonams atnešti katalikų tikėjimą į Lietuvą. Lenkų misionieriai atlieka vieno iš Lietuvos didikų jiems paskirtą vaidmenį, o tikrasis Lietuvos krikštytojas Jogaila, kad ir kokie būtų jo nuopelnai, tam tikra prasme tik pratęsia jau pradėtą Lietuvos evangelizavimo darbą.

Išryškinus šias išvalgas pranciškonų kankinių legendos turinyje, galima būtų dar pasidairyti aplinkui, siekiant užčiuopti dar kitus galimus šios legendos įkvėpimo šaltinius. Tam tikra prasme turime sugrįžti prie autorystės klausimo, paliesto straipsnio pradžioje. Kas galėjo būti šios legendos autorius? Nieko geresnio už anoniminę LDK kanclerio Alberto Goštauto ar apskritai Goštautų aplinką kol kas negaliu pasiūlyti. Gal kada nors ir bus galima į šį klausimą geriau atsakyti, tačiau šiandien turime pripažinti savo nepakankamą žinojimą; pastarojo nesumažina nė Jučo spėjimas, raginantis Bichoveco kroniką ir pranciškonų legendą sieti su Vilniaus vyskupu Pauliumi Alšėniškiu ar su kuriuo nors kitu iš Vilniaus pranciškonų³⁴. 1543 m. Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio Šv. Kryžiaus koplyčios fundacinė privilegija yra santykinai didelio šios legendos paplitimo liudijimas, bet ji jokių būdu mūsų nepriartina prie legendos autoriaus tapatybės nustatymo. Vyskupas Alšėniškis pasinaudojo legenda apie pranciškonų kankinius siekdamas savo tikslą – stiprinti sielovadą, telkti jėgas kovai su beisi-begėjančiu reformaciniu judėjimu ir pan.³⁵ Tad pripažindamas autorystės

³² Žr. Rimvydas Petrauskas, „Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai“, p. 278–284.

³³ Žr. pvz.: Gerard Labuda, „Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego“ w roku 1000“, in: *Ziemię polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, pod redakcją Henryka Samsonowicza, Kraków: Universitas, 2000, p. 33.

³⁴ Mečislovas Jučas, *op. cit.*, p. 97–98; 107.

³⁵ Darius Baronas, „Pranciškonų kankiniai Vilniuje: gyvoji atmintis ir kapų tylą“, in: *Acta Academiae artium Vilnensis=Vilniaus Dailės akademijos darbai*, [t.] 31: *Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*, sudarytoja D. Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2003, p. 51–53.

nustatymo keblumą, pabaigai norėčiau akcentuoti keturiolikos pranciškonų kankinių legendos galimų asociacijų turtingumą.

Šioje vietoje mus ant kelio turėtų užvesti skaičiai. Pagrindinis keturiolikos pranciškonų legendos skaičius yra septyni (keturiolika traktuojama kaip dviejų septynetų suma). Čia ne vieta kalbėti apie šio skaičiaus simboliką kriščioniškoje egzegetikoje ar ikonografijoje, tačiau mums tai bus pravarti tikrų ir tikėtinų asociacijų atpažinimo priemonė. Du septynių pranciškonų būriai mums siejasi su septyniais Senojo Testamento kankiniais, didvyriškai mirusiais už Sandoros bendrijos tikėjimą (2 Mak 7, 1–42). Tokios asociacijos, aiškiai išsakytos LDK literatūroje, kol kas nepavyko aptikti. Vis dėlto ne mažiau įdomus yra XVIII a. pranciškono Antano Grzybowski Vilniaus pranciškonų kankinių suliginimas su septyniais Jozuės laikų kunigais (Joz 6, 1–21). Šio autoriaus vertinimu, jeigu pastarieji savo trimitų garsu sugriovė Jericho sienas, tai Vilniaus pranciškonų kankiniai savo evangelijos skelbimu užčiaupė ant Vilniaus pilies kalno staugusio velnio – Geležinio vilko – nasrus³⁶. Galimas daktas, kad grynai pranciškoniškoje aplinkoje pirmieji Vilniaus pranciškonai galėjo vietinių pranciškonų vaizduotėje sietis su vienais iš pirmųjų šito ordino kankinių. Kalbu apie septynis pranciškonus, kurie 1227 X 10 žuvo Ceutoje (Šiaurės Afrikoje), tuo metu valdytoje musulmonų³⁷.

Sudėtinis pranciškonų kankinių skaičius – keturiolika – gali juos sieti ir su kitais tuo metu gyvavusiais šventųjų kulta. Manysčiau, kad verta atkreipti dėmesį į keturiolika šventųjų Gelbėtojų. Jau IX a. tikintieji savo varguose į juos kreipdavosi; jų adoracija ypač išpopuliarėjo po XIV a. vidurį Europą nusiaubusios Juodosios mirties. Šio kulto genezė susijusi su Regensburgu (miestas Bavarijoje). XV a. pats kultas ėmė sparčiai plisti po to, kai Aukštutinės Frankonijos Langheimo cistersų abatijos piemeniui Hermannui Leichtui apie 1445 m. turėtos vizijos metu apsireiškė keturiolika šventųjų Gelbėtojų ir pareikalavo jų pasirodymo vietoje pastatyti koplyčią, netrukus tapusią stipriu piligrimų traukos centru³⁸. Tikinčiųjų

³⁶ Antoni Grzybowski, *Skarb nieoszacowany Oycow Franciszkanow Litewskich, w roli Chrystusowej zatajony, którego ciałā Oyczyzā nā wyplācenie zāciāgnionego dūgu Sprawiedliwości Boskiey użyć moze...*, W Wilnie: W Drukarni J.K. Mci XX. Franciszkanow, 1778 (I-as leid. 1740), p. 29.

³⁷ John Moorman, *A History of the Franciscan Order: From its origins to the year 1517*, Oxford: Clarendon Press, 1998 (I-as leid. 1968), p. 229.

³⁸ Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo*: Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996, p. 208; Josef Dünninger, „Fourteen Holy Helpers“,

įsitikinimu, keturiolika šventųjų Gelbėtojų padėdavo įvairiausiuose gyvenimo sunkumuose ir bėdose: gimimo ir mirties valandą, skaudant galvą ar sergant kaklo ligomis, gresiant epilepsijai ar galvijų antkryčiui ir t.t. Žinant Viduramžių gyvenimo pavojus nenuostabu, kad keturiolikos šventųjų Gelbėtojų kultas buvo plačiai paplitęs. Lietuva čia ne išimtis. 1544 m. Giedraičių bažnyčioje buvo funduotas altorius, pašventintas Visagalio Dievo, Švenčiausiosios Mergelės Marijos, Šv. Onos, Šv. Jono Krikštytojo ir keturiolikos Gelbėtojų garbei³⁹. Žinant šio kulto kilmę iš Bavarijos ir Aukštutinės Frankonijos pravartu pastebėti, kad tikriausiai dar ir XVI a. antrojoje pusėje Vilniaus pranciškonai pamokslus Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje sakydavo, be lenkų ir lietuvių, dar ir vokiečių kalba, todėl galima manyti, kad vokiečių bendruomenei keturiolikos pranciškonų kaninių legenda galėjo būti savotiškai iškalinga⁴⁰. Specifiškai vilnietiška stygą ši legenda galėjo užgauti turint omenyje, kad vienas iš keturiolikos šventųjų gelbėtojų buvo šv. Kristoforas – Vilniaus miesto herbo simbolis.

in: *New Catholic Encyclopedia*, t. 5, Detroit [a.o.]: Thomson Gale; Catholic University of America 2003, p. 836–837. Taip pat žr.: http://www.heiligenlexikon.de/index.htm?Glossar/Vierzehn_heilige_Noehlfelr.htm (žiūrėta 2005 06 21).

³⁹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F 694-1-3279, f. 4 r.–4 v.: *Joannes Mleszkowicz [Meszkowicz?] Mlekus, Elisabeth Buczkowna consors eius legitima Hedvigis [?] Christophorus Bartholomiewicz cum coniuge sua legitima universis et singulis [...] quia nos cupientes laudem divinam in ecclesia parochiali in Giedroycie tituli Dei Omnipotentis et Sancti Bartholomei Apostoli ampliare et augere [...] ad altare in honorem Dei Omnipotentis et Sanctissimae Virginis Mariae as Beatae Annae Matris eius sanctorumque Joannis Baptistae [!] et quatuordecem coadiutorum in ecclesia parochiali predicta in Giedroycie in dextra parte intrando ecclesiam situm, fundandum, conficiendum et constituendum [...] accedente ad id consensu serenissimi principis et domini Sigismundi Dei gratia Regis Poloniae [...] (1544 04 27; Jonas Milkaitis Milkus, jo teisėta žmona Elzbieta Butkaitė, Kristupas Baltramiejaitis su savo teisėta žmona Jadvyga [skelbia] visiems [kartu] ir kiekvienam [atskirai]... Kadangi mes, trokšdami pagausinti bei padidinti Dievo šlovę Giedraičių parapijėje Visagalio Dievo ir Švento Baltramiejaus Apaštalo bažnyčioje..., minėtoje Giedraičių parapijėje bažnyčioje, dešinėje nuo įėjimo pusėje, [nutarėme] funduoti, pagaminti ir įrengti altorių, [pašvęstą] Visagalio Dievo, Švč. Mergelės Marijos ir Jos motinos šventos Onos, ir Jono Krikštytojo bei Keturiolikos Gelbėtojų garbei, gavę šviesiausio pono ir valdovo Žygimanto, Dievo malone Lenkijos karaliaus, pritarimą).*

⁴⁰ Taip tvirtinti leidžia dokumentas, saugomas: Archiwum Prowincji OO. Franciszkańów (Kraków), – *Via et Methodus facilis cura ac ingenio R.P. Joannis Donati Caputo artium et S.T.D. Provincialis Poloniae nec non Commissarii Generalis Ordinis Minorum Conventualium. Relationes visitationis inceptae Cracoviae 22 Octobris A.D. 1597, kurio p. 179 randame: Literae Illustrissimi Cardinalis Radziwił quibus consulit ut fratres praedicerent idiomate Germanico in ecclesia Sancti Nicolai, quod si ipsi non valent dicit petendos esse Jesuitas ut illum ecclesiam sub hoc praetextu occuparent (Šviesiausio kardinolo [Jurgio] Radvilos laiškas, kuriuo išreiškia rūpestį, kad broliai Švento Mikalojaus bažnyčioje sakytų pamokslus vokiečių kalba; o jeigu jie to negalėtų, [kardinolas] sako, jog reiktų paprašyti jėzuitų, idant jie tą bažnyčią užimtų šiuo pretekstu).*

Dar galima pastebėti ir tokią įdomybę, kad visai kitame kultūrinia-
me – stačiatikių – areale keturiolika pranciškonų kankinių turi panašaus
likimo brolių. IX a. pagonims bulgarams įsitvirtinus dabartinės Bulga-
rijos teritorijoje buvo išleistas įsakymas, vertęs krikščionis pažeisti pa-
sninką. Buvo tokių, kurie nepakluso įsakymui valgyti mėsą pasninko
metu ir, pelnydami kankinių vainiką, pakartojo Makabėjų žygdarbį ir
net aplenkė juos: jeigu Makabėjų kankinių buvo septyni, tai šių kankinių
buvo dvigubai daugiau – keturiolika⁴¹. Kas gali dabar pasakyti, gal ir šie
asmenys buvo žinomi LDK, kur kontaktai su pietų slavų kraštais buvo
gana intensyvūs⁴², ir kur tokie Bažnyčios veikėjai, kaip Vilniaus vysku-
pas Paulius Alšėniškis, kaupė ir katalikų ir stačiatikių (graikų) šventųjų
relikvijas⁴³. Kas žino, gal Vilniaus pranciškonų kankinių legenda, pasie-
kusi stačiatikio ausį, jo vaizduotėje galėjo prikelti ir pirmuosius septynis
slavų apaštalus: šv. Konstantiną ir Metodijų, Klemensą, Naumą ir kt.

Mano pateikti palyginimai, kad ir kiek jie būtų įtikinami ar visai ne-
įtikinami, yra tik neišsamus bandymas parodyti, kokia neabejotinai sėk-
minga buvo keturiolikos pranciškonų kankinių legendos konstrukcija. Ji
galėjo pasitarnauti ne vienam tikslui ir tikti nevienodo sukirpimo skaity-
tojui ar klausytojui. Galbūt toks jos pobūdis prisidėjo prie to, kad daugelį
amžių ji buvo priimama su dideliu pasitikėjimu ir kad ji pati galėjo pa-
sitarnauti kaip rašytinis argumentas sakralizuojant tam tikras Vilniaus
miesto vietas, bet apie tai dera išsamiau pasvarstyti kitame straipsnyje.

Įteikta 2005 06 21
Parengta 2005 06 27

⁴¹ Жр.: Биљана Јовановић-Стипчевић, „Спис о убијеним Бугарима Теодора Студита (Препис из српског рукописа XIII века“, in: *Археографски прилози: Зборник радова археографског одељенња Народне библиотеке Србије*, Београд: Народна библиотека Србије, 1979, [т.] 1, р. 81–101.

⁴² Надежда Морозова, Сергей Темчин, „Об изучении церковнославянской письменности Великого княжества Литовского“, in: *Krakowsko-wileńskie Studia Slawistyczne*=*Krokuvos ir Vilniaus slavistikos tyrinėjimai: Seria poświęcona starożytnościom słoiańskim*, t. 2, Kraków, 1997, р. 32.

⁴³ Apie tai galima spręsti iš dokumento, saugomo Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, RS F4-39097 (A-338): *Altare S. Crucis in arce Vilnensi*, p. 13: *Crux magna lignea veluto rubeo operta et argento per margines ornata et compacta, multisque et variis tam S. Romanae Ecclesiae quam Graecorum sanctorum reliquiis, morte olim Reverendissimi D. Pauli Olssanensis, episcopi Vilnensi, relictis, referta (Didelis medinis kryžius, uždengtas raudonu dangalu, iš kraštų papuoštas ir apkaltas sidabru, pilnas gausingų įvairių tiek Šv. Romos Bažnyčios, tiek Graikų [Bažnyčios] šventųjų relikvijų, kitados paliktų mirus garbingam ponui Vilniaus vyskupui Pauliui Alšėniškiui).*

THE LEGEND OF THE FOURTEEN
FRANCISCAN MARTYRS IN VILNIUS:
A QUESTION OF MEANING

Summary

The purpose of this article is to get under the skin of the legend in order to disclose its message in terms of its origin and possible implications. This legend first appeared in the Bychowiec chronicle (c. 1530s). Despite the fact that this legend belongs to the earliest original data contained in this chronicle, scholars have paid so far only a rather cursory attention to it, in no comparison with the well-known legend of the origins of the Lithuanian nobility from the Romans. Some problems have also been caused by a hypercritical approach, characteristic of the scholarly climate in the twentieth century, which denied any historical validity of this legend. Meanwhile, a more recent research (notably, by Stephen C. Rowell) has demonstrated that there are nearly contemporary sources from the end of the fourteenth century that inform us about the Franciscan martyrs in Vilnius under the grand duke Algirdas of Lithuania (1345–1377). This is exactly the topic that is central in the legend of the fourteen Franciscan martyrs. No denying, of course, that this legend is replete with non-historical details and fictive elements, we have tried to uncover its meaning by suggesting some possible models for it from the Acts of the Apostles. This seems to be a proper way for looking for authoritative text which could provide the legend with credibility in the eyes of contemporaries, for the main message of the legend is the very origins of the Catholic faith in Lithuania's capital city Vilnius. Further implications may be gleaned not only from the fact (fictive) that the Lithuanian magnate Petras Goštautas (Pol. Piotr Gasz-told) was the main inspirator for the Franciscan mission to Lithuania, thus, in a sense, outplaying the Polish king Władysław Jogaila, but also from a totally incorrect suggestion (found further on the pages of the Bychowiec chronicle) that the first bishop of Vilnius came from the Franciscan convent in Vilnius that was set up in the wake of the martyrdom. Such false information makes the Bychowiec chronicle stand apart from all other Lithuanian chronicles. In short, the story of the origins of the Catholic faith in Lithuania as it is presented in the Bychowiec chronicle attempts at diminishing the role of the Polish mediation in the Lithuanian conversion and thus to provide grounds for setting up, eventually, an ecclesiastical province. So far-fetched scheme should be compared with the attempts on the part of Lithuanian magnates to make Sigismundus Augustus king of Lithuania, a suggestion that was confided in to his father Sigismundus the Old in 1526. Taking into account the ability of the medieval chroniclers to write "history of the future" by putting contemporary or future aspirations deep in the past, this legend sheds some light on what was the ultimate purpose of some Lithuanian magnates.

As is well known medieval Lithuania did not become kingdom, nor did the diocese of Vilnius receive the status of archbishopric (up to the twentieth century). Whatever the original motives for the appearance of the legend it continued to live on its own for centuries. This must be due not only to the “perennial” theme of the origins of the Catholic faith in Lithuania, but also to a rather rich field of possible associations with some Scriptural episodes and the cults of the other saints. This legend has been taken for granted for centuries and was able even to exercise its impact on the sacred topography of Vilnius, as is seen to this day in the case of the Three Crosses that dominate over the Old Town.